Pregledni naučni rad
UDK:316.365.2:004.738.5
DOI:10.7251/ZND2601689V

VASPITANJE U VRLINI KAO PREVENCIJA NASILJA U FILOZOFIJAMA PLATONA I ARISTOTELA

Prof. dr Nataša Vilić*
Doktor filozofskih nauka, redovni profesor
Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Republika Srpska/BiH

Apstrakt: *Ovaj rad propituje filozofsko-pedagoške koncepte Platona i Aristotela, fokusirajući se na vaspitanje u vrlini kao primarnom mehanizmu za prevenciju nasilja kod djece i mladih. Ova dva filozofa polaze od pretpostavke da nasilje u društvu se javlja kao direktna posljedica neadekvatnog moralnog razvoja pojedinca. U prvom dijelu rada, se analizira Platonovo učenje o važnosti ranog djetinjstva, gdje se kroz sistematsku primjenu rigoroznog sistema vaspitanja u vrlini ispravno oblikuje dječija duša, sprečavajući razvoj agresivnih impulsa. Platonovo učenje se temelji na postizanju harmonije razuma i nagona, kao jedini put ka mirnoj zajednici. U drugom dijelu rada, fokus se pomjera na Aristotelovu praktičnu etiku, gdje se vaspitanje shvata kao proces reprezentacije vrlina kroz svakodnevno djelovanje. Za Aristotela, vrlina nije urođena, već se postiže navikom; stoga je rano vaspitanje ključno za formiranje karaktera. Platon i Aristotel smatraju da je vaspitanje i obrazovanje u duhu vrline najsnažnije moralno-političko oruđe. Antička filozofija nam je pružila dobre temelje za savremeni obrazovni sistem, sugerišući da se borba protiv nasilja mora premjestiti iz sfere kaznene politike u sferu obrazovanja i vaspitanja.*

Ključne riječi: *vrlina, vaspitanje, paideia, nasilje*

Uvod

Starogrčki mislioci polazili su od uvjerenja da cilj čovjekovog života jeste postizanje vrline (arete) kao najvišeg dobra. Vaspitanje (paideia) predstavlja ključni proces oblikovanja karaktera, razuma i moralnih navika kod djece i mladih. Paideia ne znači samo sticanje znanja, već predstavlja svekoliko formiranje karaktera, tijela i duha u cilju stvaranja vrlog građanina. Cilj takvog vaspitanja i obrazovanja kod starih Grka bilo je postizanje harmonije dobrote (moralnosti) i ljepote (fizičke spremnosti). „A duša promišlja najbolje tek ako je ništa ne zbunjuje: ni vid ni sluh, niti pak bol ili užitak, nego koliko god može ostaje sama za sebe, distancira se od tijela, te bez zajedništva i dodira s njime i teži za onim što zaista jest“ (Platon, 2010: 55). Najbitnija dva modela obrazovanja i vaspitanja kod njih su bili Atinski model, koji se temeljio na principu svestranosti[325] i Spartanski model, koji je bio u potpunosti pod nadzorom države i bio je usmjeren isključivo na vojnu disciplinu[326]. U Atinskom društvu obrazovanje djece, posebno se to odnosilo na dječake, obuhvatalo je gramatiku, muziku, poeziju i gimnastiku.[327] U tinejdžerskom dobu mladići iz bogatijih porodica su nastavljali obrazovanje

* natasa.vilic@ff.unibl.org

[325] Atinski model obrazovanja i vaspitanja utemeljen je bio na slobodi i individualnom razvoju pojedinaca. Cilj je bio stvoriti mudrog govornika i sposobnog vojnika.

[326] Spartanski model je reprezentovan u Agogama, tu su dječaci bili podvrgavani rigoroznim pravilima i surovim (fizičkim) treninzima i obuci.

[327] Gramatika se odnosila na učenje čitanja, pisanja i učenja napamet stihova iz Homerovih djela. Smatrali su da sviranje lire, kao i samo pjevanje oplemenjuje dušu, ali je i podučava ritmu i harmoniji. Palestre su bila gimnastička vježbališta koja su uveliko bila praktikovana jer su stari Grci smatrali da fizička slabost vodi u nemoralnost, zato se trebalo paralelo sa dušom njegovati i tijelo.

kod sofista koji su ih podučavali retorici[328], što je bilo ključno za političku karijeru u demokratskoj Atini. Poslije navršene osamnaeste godine života mladići su postajali efebi, prolazili bi dvogodišnju građansku i vojnu obuku i time sticali puna građanska prava. Prema tome, cilj obrazovanja i vaspitanja bio je da se formira moralan i dobar građanin[329], te da se u društvu iskorijeni svaki vid nasilja i nepravde. Kasnije su se pojavile Platonova Akademija[330] i Aristotelov Likej[331].

Platon je smatrao da se pravilnim vaspitanjem razvijaju vrline poput umjerenost (sophrosyne), hrabrost (andreia) i pravednost (dikaiosyne). Ove i druge vrline su neophodne da bi država funcionisala na temeljima prava a društvo bilo lišeno svakog oblika nasilja. „Od Sokrata je Platon naučio da se problemi ljudskog života trebaju riješiti moralom težnje i težnjom za nepromjenjivim idealom savršenstva“(Conford, 1966: 63). Vaspitanje i obrazovanje mora započeti od najranijeg djetinjstva.„Znaš dakle, da je u svakom poslu glavno početak, osobito za sve mlado i nježno? Jer tada se najviše stvara i utiskuje lik, koji im se hoće dati“(Platon, 2000: 377b). Kod Platona, vaspitanje (paideia) ima zadatak da usmjerava dušu ka Dobru (agathon) i Istini. Pri tome stalno naglašava da cilj vaspitanja i obrazovanja nije slijepo pamtiti ono čemu se djeca podučavaju, nego da djeca trebaju (a kasnije i odrasli) „imati jasnu predstavu o nečemu“ (Jäger, 1967: 31). Platon je smatrao da se velika pažnja mora usmjeriti na rano oblikovanje karaktera kod djece i za to treba koristiti muziku i gimnastiku, koje doprinose uspostavljanju harmonije duše i tijela.

Aristotel, iako učenik Platona, razvija nešto drugačiji prostup odnosu vaspitanja i vrline. On polazi od empirijskog i teleološkog shvatanja čovjeka, te smatra da se vaspitanje mora posmatrati kao proces sticanja navika (ethos). Tako ispravno stečene navike vode ka moralnoj vrlini. Aristotel je smatrao da se vrline ne stiču rođenjem. Vrline se razvijaju postepenim uvježbavanjima i razumnim usmjeravanjem u skladu sa praktičnim umom (phronesis). Prema tome, znanje je uslov za vrlinu. „Aristotel sam priznaje da je Sokrat bio djelomično u pravu: u pravu kad je govorio da je razum sina qua non vrline, ali u krivu kad je to dvoje poistovjetio“(Guthrie, 2006: 435). Aristotel je smatrao da djeca ne postaju kreposna tek pukim učenjem pravila, već kroz naviku (ethos) i stalnim uvježbavanjem ispravnih postupaka. Moralna vrlina nije urođena, već se stiče dugotrajnim ponavljanjem dobrih djela od najranijeg djetinjstva. On smatra da vaspitanje mora da se provodi kroz užitak i bol, jer ključ vaspitanja je naučiti dijete da osjeća užitak u dobrim stvarima i bol, tj. nelagodu u lošim. Ako dijete od najranijeg doba stekne ispravne emocionalne reakcije, kasnije će lakše moralno postupati po vlastitom nahođenju. Djeca se uče, smatra Aristotel, da je vrlina sredina između dvije krajnosti.[332] Roditelji i učitelji treba da predstavljaju “razumni autoritet” koji djetetu pomaže da spozna tu mjeru dok ono samo ne razvije vlastiti razum. U takvom procesu učenja, prva faza je navikavanje, kada dijete bezpogovorno slijedi dobre primjere i autoritete. Druga faza je kada odraslo dijete, kroz razum (logos) shvata svrhu tih navika i time vrlina postaje dio njegovog karaktera. „Distinkcija između dunamis i energeia (ili između potencije i akta...) u osnovi je obična distinkcija između biti u stanju da se nešto učini ili da se nešto bude i aktualnog činjenja toga ili bivanja takvim” (Barnes, 2003: 58).

U oba filozofska sistema, Platona i Aristotela, sistem vaspitanja djece predstavlja ključni put ka postizanju vrline, ali i osnov stabilne, na pravu uređene i time harmonične društvene i državne zajednice lišene svakog oblika nasilja. Ovim učenjima se potvrđuje duboka povezanost filozofije, pedagogije i političke filozofije u antičkoj Grčkoj. Kao i Platon, i Aristotel je smatrao da vaspitanje ne treba da bude samo teorijsko, već prije svega praktično i usmjereno na život u zajednici. Slično Platonu i Aristotel povezuje vaspitanje i obrazovanje sa političkim poretkom. On smatra da država mora imati ingerencije i odgovornost da obezbijedi takvo vaspitanje koje će oblikovati vrle građane,

[328] Sofisti su u staroj Grčkoj bili putujući učitelji koji su uz visoke naknade podučavali svoje učenike vještini ubjeđivanja, tj. retorici.

[329] Termin pedagog potiče od starogrčke riječi paidagogos. U suštini to je bio rob koji je imao zadatak da dijete vodi od kuće do škole, da mu nosi pribor za školu i da pazi na njegovo ponašanje u javnoj sferi. Paidagogos nije bio učitelj.

[330] U Platonovoj Akademiji focus učenja bio je na filozofiji i matematici.

[331] U Aristotelovom Likeju focus je bio na izučavanju prirodnih nauka i logike.

[332] U svome djelu *Nikomahova etika*, Aristotel navodi primjer: hrabrost je sredina između kukavičluka i bezglave smjelosti.

koji će jasno znati razlikovati dobro od zla. Prema tome, Platon i Aristotel se slažu u stavu da vaspitanje i obrazovanje predstavlja temelj etičkog života i političkog poretka. Platon i Aristotel dijele zajedničko uvjerenje da se vrlina ne može realizovati u zajednici bez ispravog obrazovanja. Kod oba filozofa vaspitanje predstavlja sponu između individualne etike i društvenog života, jer se kroz njega oblikuje karakter koji je sposoban da djeluje u skladu sa dobrim. Antička Grčka pruža model u kojem se pedagogija, filozofija (sa naglaskom na etički dio) i politika ne razdvajaju, već čine jedinstvenu cjelinu usmjerenu ka realizaciji vrline kao najvišeg cilja svakoga čovjeka. „Budući da je čovjek biće s logosom (ζωον λόγον έχον), u njega je svagda već unaprijed prisutno neko razumijevanje (pred-razumijevanje), i budući da je noetsko biće, ima svagda već unaprijed određen sluh"(Zore, 2006: 90). Platon je smatrao da nasilje nastaje iz neznanja i haotičnosti duše. Kada razum ne vlada strastima, pojedinac postaje sklon agresiji. Zato je vaspitanje od presudnog značaja kao sredstvo u borbi protiv svake vrste nasilja i agresije, posebno kod djece i mladih. Vaspitanje formira karakter od najranijeg djetinjstva, podstiče harmoniju duše kroz muziku, filozofiju, gimnastiku. "Ko hoće pravim putem da ide na taj posao, taj treba da već mlad počne ići za lepim telima … a posle toga lepotu u dušama ima smatrati dragocenijom od lepote na telu" (Platon, 2002: 62). Krajnji cilj vaspitanja je da svakoga pojedinca osposobi da prepozna Dobro i teži ka istom. Prema tome, ispravno vaspitanje i obrazovanje sprečava sve oblike nasilja jer uspostavlja unutrašnji red. Aristotel je nasilje tumačio kao posljedicu loših navika. Smatrao je da nasilno ponašanje nastaje kada emocije nisu usklađene sa razumom. Iz tog razloga vaspitanje treba da od rane životne dobi djeteta razvija samokontrolu, razboritost i vrlinu. Aristotel je bio protivnik represija i sankcija u obrazovnom procesu. Čovjek odgojen u vrlini nikada ne poseže za nasiljem. Platon i Aristotel vaspitanje i obrazovanje posmatraju kao jednu od najbitnijih prevencija nasilja i agresije, posebno kod djece i mladih. Nasilje nije prirodno, nego je posledica nevaspitanja. Kada se kod djece ne razvijaju u skladu sa razumom samokontrola i osjećaj za ono što je dobro, strasti i impulsi lako prelaze u agresivno ponašanje. Po mnogo čemu savremene škole kao sistemi vaspitanja i obrazovanja bi se trebali ugledati na Platonovu teoriju jer škola je primarno mjesto gdje se moralno i etički oblikuje ličnost djeteta. Takođe, primarna porodica nema ništa manju odgovornost u podsticanju razvoja harmonične ličnosti. Prema tome, suština nije samo u prenošenju teorijskih znanja, nego sve treba biti podređeno "zakonu i logosu" (Platon, 2005: 252).

Kada je riječ o Aristotelu on bi današnje nasilje po školama razumijevao kao posljedicu loših navika i nedostatka emocionalne pismenosti i samokontrole kod djece. Aristotel je smatrao da se djeca ne rađaju ni dobra ni loša, nego to postaju kroz praksu. Ako škola ne radi na tome da podstiče i razvija navike poput umjerenosti, poštovanja, razboritih reakcija na konflikte, samokontrolu, sprečavanja sukoba i slično, onda u takvim slučajevima nasilje postaje modus ponašanja. Kao i Platon, Aristotel je smatrao da vaspitanje ne smije biti prepušteno slučaju. Ključnu ulogu u tome procesu mora da ima država. Djeca se do sedme godine moraju vaspitavati u porodici, posle toga obrazovanje se nastavlja u školskim ustanovama. Aristotel se zalagao za javni sistem obrazovanja jer je smatrao da su dobri građani temelj stabilne države. „Samo življenje je, čini se, zajedničko i biljkama, dok mi tražimo ono svojstveno samo čovjeku; stoga moramo odstraniti životnu hranidbu i rastenje. Slijedio bi zatim osjetilni život, ali i on se čini zajedničkim i konju i volu i svakoj životinji. Preostaje djelatni život razumskog dijela" (Aristotel, 1988a: 1097b, 1098a). Platon se zalagao za obavezno školovanje, selekciju i meritokratiju, jednakost polova i odbacivanje svake vrste nasilja i kažnjavanja. Aristotel je u mnogome slijedio Platona, ali je i zahtijevao da u procesu obrazovanja bude dominantna socijalno-emocionalna komponenta.

Platonova teorija vaspitanja i obrazovanja

Osnovni cilj Platonovog učenja o vaspitanju jeste postizanje onoga što on imenuje kao arête, a to je vrlina. Vrlina je postizanje unutrašnje harmonije duše i sposobnost da se u krajnjem spozna ideja Dobra. „Ako li, dakle, bolja strana duše odnese pobedu time što oba prijatelja privede urednu životu i filozofiji, tada oni svoj život na zemlji provode u blaženstvu i slozi, vladajući samim sobom i čedni, jer su onaj deo duše u kome je nevaljalstvo pokorili, a oslobodili onaj u kome je vrlina" (Platon, 2002: 107).

Platon se zalagao za strogi državni sistem obrazovanja djece i mladih. Cilj takvog sistema jeste stvaranje pravedne zajednice preko selekcije koja je podrazumijevala obrazovanje svakoga pojedinca prema njegovim prirodnim sposobnostima. Za Platona je obrazovanje i vaspitanje

"okretanje duše prema Dobru".[333] Vaspitanje ne podrazumijeva unošenje znanja u "praznu" dušu, nego kako to kaže i sam Platon "okretanje duše" od svijeta privida ka svijetu istine, što je metaforički i prikazano u Alegoriji pećine u njegovom dijalogu *Država.* Platonova teorija vaspitanja temelji se na shvatanju da se duša sastoji iz razumskog, voljnog ili srčanog i požudnog dijela duše. Vaspitanje, tako ima zadatak, da prije svega, uspostavi harmoniju među ovim dijelovima duše. Pri tome, Platon naglašava, da svaki od navedenih dijelova duše mora da dobije odgovarajuću vrstu obrazovanja. On insistira na tome da obrazovanje i vaspitanje ne smije biti privatna stvar roditelja, već obaveza države. Samo na taj način se može postići da svaki građanin služi opštem dobru. Ono što je interesantno napomenuti, kada je riječ o Platonovoj teoriji vaspitanja, jeste da je on bio veoma emancipovan za svoje vrijeme, jer je smatrao da i žene treba na isti način da budu uključene u državni sistem obrazovanja. Iako Platon insistira na rigoroznom državnom sistemu obrazovanja, on ističe da djecu ni na koji način ne treba prisiljavati na učenje. "A tek posvećeni, koji se mnogih stvari nagledao pre, taj, kad opazi bogu slično lice koje lepotu savršeno prikazuje, ili kad vidi koju drugu priliku tela, najpre protrne, pa ga obuzme nekakav strah kao onda; pa gleda to lice i odaje mu poštu kao bogu" (Platon, 2002: 107).

Oblici vaspitanja po Platonu

Platon je predlagao da proces državnog obrazovanja i vaspitanja traje cijeli život, a ne samo određeni period. Smatrao je da prva faza treba početi u ranom djetinjstvu, kada učitelj fokus učenja stavlja na igru i pričanje priča. U drugoj fazi u prvom planu treba biti muzičko obrazovanje, koje obuhvata književnost, muziku i nauku o "vaspitanju duše". Muzika mora u sebi da obuhvata poeziju, mitove i ritam. Zadatak muzičkog vaspitanja bi bio da oblikuje karakter, kao i osjećanja za Lijepo i Dobro. "Moramo tražiti takve stvaraoce koji će u svojim srećnim sklonostima biti sposobni da izraze lepotu i prirodu onog što ujedno ima i lep oblik i moralnu vrednost" (Platon, 2005: 71) Zatim, tu je i gimnastika koja treba da jača tijelo i razvija hrabrost. Značaj gimastike, smatra Platon, sastoji se još i u tome što se njome uči kako da se disciplinuje duh. Naime, Platon smatra da previše muzike u vaspitanju vodi ka mekoći i nestabilnosti karaktera, a previše gimnastike vodi ka grubosti. Ovdje je obavezna i vojna obuka, gdje se insistira na rigoroznoj fizičkoj pripremi. Treću fazu sistematskog obrazovanja i vaspitanja Platon određuje kao više obrazovanje koje obuhvata mlade ljude. Tada se radi sa odabranim pojedincima koji se pripremaju za buduće vladare. Oni izučavaju matematiku, geometriju, astronomiju i harmoniju. Cilj ove faze jeste da se kod pojedinca razvije apstraktno mišljenje. Četvrta faza obrazovanja i vaspitanja predstavlja, po Platonu, najviši nivo učenja, a to je čista filozofija i traganje za istinom o "ideji Dobra". Završna faza obrazovanja jeste praktična služba državi, ona je simbolički povratak u "pećinu" (što je metafora za svakodnevni život) radi sticanja praktičnog iskustva u državnim poslovima. Ovakav proces vaspitanja vodi ka tome da kod pojedinca vrlina postane unutrašnja dispozicija, a ne vanjska navika. Ovo je praktična realizacija ideje da je vrlina u svojoj suštini znanje, jer onaj ko poznaje Dobro i djeluje samo u skladu s njim. Za Platona krajnji cilj obrazovanja i vaspitanja jeste postizanje harmonije u duši, tj. naučiti svakog pojedinca da razumom vlada nad strastima, čime se postiže i harmonija u državi. Platon je smatrao da je neznanje uzrok svakoga zla, nasilja i nepravde. Samo pravilno obrazovanje i vaspitanje može čovjeka oblikovati u kreposno biće.

Obrazovanje i društvena dimenzija vrline

Platon obrazovanje (paideia) posmatra kao temelj pravde, jer obrazovanje nije stvar samo ličnog razvoja pojedinca, već primarni instrument države. Za Platona su obrazovanje (paideia) i politika neraskidivo povezani. On smatra da pravedna država nastaje samo ako je obrazovan u vrlini

[333] „Sokrat je, dakle, bio u pravu kada je mislio da nijedna vrlina ne može da bude bez razboritosti, mada je grešio kada je pretpostavljao da su sve vrline oblici razboritosti" (Koplston, 1999: 429).

njen vladar. Vaspitanje u vrlini postaje temelj društvene pravednosti i ideje humanosti. Pravedno državno uređenje može opstati samo ako su njegovi građani pravedni.

Najviši stepen obrazovanja u Platonovom sistemu obuhvata matematiku i geometriju, astronomiju i dijalektiku. Platonov sistem obrazovanja posjeduje i političku funkciju. Pravedna država može postojati samo ako njome vladaju oni koji su prošli najviše stepene obrazovanja i dostigli mudrost. Zato Platon smatra da će država biti pravedna samo ukoliko filozofi postanu vladari ili vladari filozofi. Politika kod Platona nije samo vještina uvjeravanja masa (retorika), već nauka o Dobru.[334] Samo oni koji prođu strogi državni obrazovni sistem mogu da učestvuju u upravljanju državom i donošenju zakona, jer njima je obrazovanje otkrilo istinu. Kod Platona je politika zapravo primijenjena pedagogija. On vjeruje da dobri zakoni bi bili nepotrebni ako bi obrazovanje bilo savršeno, jer bi građani sami znali šta je ispravno.

Značaj učenja o vrlini kao temelj ispravnog vaspitanja djece i mladih

U Platonovoj filozofiji sam pojam vrile (arête) zauzima centralno mjesto. Za Platona, vrlina nije puko moralno ponašanje, ona nije ni skup društvenih ustaljenih i dogovorenih navika i obrazaca, već stanje dobro uređene duše što omogućava istinski dobar i pravedan život. Vrline se razvijaju kroz znanje, disciplinu i oblikovanje karaktera. Zato bismo za Platonovu teoriju vaspitanja mogli reći da je bila praktična primjena etičkog ideala. U svojim ranim dijalozima[335]Platon je razmatrao pitanje da li su vrline jedinstvene ili mnogostruke. Iako govori o različitim vrlinama Platon sugeriše da sve one imaju zajedničko utemeljenje u spoznaji Dobra. U dijalogu *Država* Platon je razvio cijelu teoriju o vrlinama. On je vrline doveo u vezu sa trodijelnom strukturom duše, te ukazao na bitnost vrlina mudrost, hrabrost, umjerenost i pravednost. Platon naglašava da je pravednost najviša vrlina, jer u sebi objedinjuje sve ostale i kao takva omogućava unutrašnji besprijekorni poredak. Bez spoznaje Dobra nema istinske vrline, jer samo Dobro omogućava ispravno rasuđivanje i mišljenje. Vrlina je ontološki i epistemološki utemeljena, jer vrlina proizilazi iz spoznaje samih struktura stvarnosti. Za Platona vrlina predstavlja uslov za eudaimoniju[336]. Samo pravedna i vrla duša može biti istinski srećna, nezavisno od vanjskih okolnosti. Ovo isto bi, po mišljenju Platona, važilo i za državu. Platonovo shvatanje vrline prevazilazi puko shvatanje moralnosti. Ono kao takvo nas vodi ka spoznaji duboke i trajne povezanosti znanja, duše i ideje Dobra. Vrlina jeste duboka harmonija i razumska orijenatcija ka Dobru. Platon je ovim učenjem postavio jedan od temelja etike koja moralnost shvata kao odraz istine i duhovnog poretka svijeta.

Platonovo shvatanje obrazovanja i vaspitanja predstavlja cjelovit sistem u kome se znanje, moral i politika međusobno prožimaju. Vaspitanje je, za Platona, jedan od najvažnijih zadataka države, jer od njega zavisi ne samo sudbina pojednca, nego pravednost i budućnost cijelog društva. Time Platon postavlja temelje filozofskog promišljanja obrazovanja i vaspitanja koje i danas ostaje predmet ozbiljnih filozofskih, pedagoških, sociooloških, političkih, pravnih i drugih teorijskih rasprava.

Nasilje kao posljedica neznanja i nereda u duši

U skladu sa sokratovskom tradicijom i Platon je bio uvjeren da niko ne čini zlo sa svjesnom namjerom. Nasilno ponašanje dolazi od nepoznavanja Dobra, prevlasti požudnog ili srčanog dijela duše nad razumom, odsustva vrline i samokontrole. Platon kaže da kada razumski dio duše ne vlada, u duši nastaje unutrašnji haos koji se s vana ispoljava kao agresija i nasilje. Da bi se ove negativne pojave spriječile potrebna je primjena ispravnih metoda vaspitanje i obrazovanje od najranijeg uzrasta djeteta. Platon smatra da država strogo mora kontrolisati sadržaje obrazovanja (mitove, muziku, poeziju) jer nepravilno vaspitanje kvari karakter građana. Ako se vaspitanje promijeni, mijenjaju se i zakoni što vodi, smatra Platon, u političku nestabilnost ili tiraniju. Zato je pedagogija zapravo

[334] "Mišljenje se, za Platona, ne svodi na bezličnu povezanost istinitih odnosa, nego ono pretpostavlja ličnosti i međulične odnose"(Levinas, 2006: 56).

[335] Ovo se odnosi na Platonove dijaloge *Protagora* i *Menon.*

[336] Eudaimonija znači istinska sreća.

preventivna politika. Cilj državnog obrazovanja i vaspitanja jeste da vrlina postane djetetova "druga priroda" prije nego što postane svjesno razuma. Platon smatra da je dijete suviše mlado da bi moglo razumjeti zašto je nešto dobro ili obratno. Zato Platon želi da dijete to osjeti, jer cilj i jeste da dijete zavoli ono što je Lijepo i Dobro, a da omrzne ono što je ružno i sramotno. Kada u mladosti dospije do razuma, ono će samo lako prepoznavati vrlinu. Pravilno vaspitanje je osnovno sredstvo kojim se država bori protiv svakog vida nasilja, agresije, kao i nepravde. U svome dijalogu *Država* Platon zahtijeva da se pažljivo odaberu mitovi i priče kojima se djeca izlažu, da se izbjegava prikazivanje bogova i junaka kao nasilnih i nemoralnih, kao i da se vodi strogo računa o uravnoteženom razvoju kroz muziku i gimnastiku. Prema tome, cilj vaspitanja jeste formiranje snažne, ali blage duše, to jeste pojedinca koji je hrabar i dostojanstven, a ne surov, nerazuman i slab. Platon je nedvojben u svome stavu da država mora posjedovati silu zakona. Ta sila nikada ne smije biti nasilje u moralnom smislu, nego ona mora biti razumski uređena, usmjerena ka opštem dobru i limitirana zakonima i pravdom. Samovolja i nasilje su simboli tiranije i nepravde. U svome sistemu obrazovanja i vaspitanja Platon je bio izričito protiv fizičkog nasilja i prisile u obrazovanju djece. Smatrao je da svako znanje koje je stečeno pod bilo kojom vrstom prisile ne može trajno da ostane u duši. Samo učenje treba da sliči na igru, jer samo tako učitelj može da otkrije prirodne sklonosti djeteta. Platon je smatrao da nasilje nad djetetom kvari njegovu dušu. Time se zapravo stvara ropski mentalitet, a ne vrlina. Za Platona je svaka vrsta nasilja dokaz odsustva razuma. Zajednički cilj obrazovanja i vaspitanja, sa jedne strane, i politike, s druge strane, jeste da se primjena sile svede na minimum, zamjenjujući je unutrašnjom disciplinom i mudrošću. Platon je duboko vjerovao da svaka ljudska duša po prirodi stvari teži onome što je za nju dobro. Prema tome, niko ne bi želio da sebi nanosi bol i štetu, niti da bude nesrećan. Ali, problem nastaje onda kada pojedinac pogrešno procijeni šta je za njega uistinu dobro. Onaj koji čini bilo koju vrstu nasilja i nepravde čini to jer smatra da će mu to donijeti određene benefite. Platon smatra da je takav čovjek u teškoj zabludi jer ne može da nasluti dugoročnu štetu najviše vlastitoj duši. Onaj koji ima nepravednu i bolesnu dušu je najveća nesreća, koja je gora, smatra Platon, od bilo koje fizičke kazne. Platon smatra da zlo nastaje kada razum izgubi kontrolu, to jeste kada nagoni ili srčanost nadvadaju razumski dio duše. Takav čovjek je rob vlastitih strasti, tj. nije gospodar samoga sebe. On smatra da je zlo bolest duše i da, zapravo, niko ne bira da ima pokvarenu dušu. Takav čovjek ne zaslužuje osude, nego on zaslužuje vaspitanje i liječenje, kako bi se njegova duša vratila na ispravan put, a to je put ka vrlina. Prema tome, da bi čovjek prestao da čini zlo, on mora biti podvrgnut sistematskom državnom procesu vaspitanja i obrazovanja, jer to je jedini lijek protiv nasilja i nepravde. Onaj koji istinski zna šta je Dobro, ne može a da ne postupa u skladu sa tim.

Platon ne bježi ni od ustanove kažnjavanja, jer smatra da kazna nije osveta društva nad pojedincem, nego svojevrsni medicinski tretman za izlječenje bolesne (zle) duše. U dijalogu *Gorgija* Platon kaže da najveća nesreća nije ne učiniti nepravdu, nego učiniti nepravdu i ostati nekažnjen. Platon smatra da onaj ko izbjegne kaznu, zadržava zlo u vlastitoj duši, te kazna služi da počinioca urazumi, a prije svega ima za cilj da mu povrati unutrašnju harmoniju duše koju je narušio čineći nedjela. U dijalogu *Zakoni* Platon govori o tri načina kažnjavanja, a to je popravna kazna – za sve koji su griješili iz neznja ili trenutne slabosti, zastrašivanje – kazna za nepopravljive koja služi kao javna opomena svima drugim da ne bi i oni krenuli istim (pogrešnim) putem i kazna čišćenje države – najteži oblik sankcije koji uključuje progon ili smrtnu kaznu. Platonovo shvatanje kazne je duboko vaspitno jer niko ko je razuman ne bi bježao od kazne, već bi i sam zahtijevao kažnjavanje, jer je to jedini ispravan put koji vodi do istinske sreće.

Platonovo shvatanje nasilja danas bi se moglo povezati sa teorijama koje nasilje tumače kao posljedicu socijalnih i moralnih devijacija, naglaskom na prevenciju preko obrazovanja, idejom da represija bez vaspitanja rađa još veće nasilje, i sl. Prema tome, za samoga Platona nasilje nije prirodno stanje čovjeka, nego signal duhovne i moralne stagnacije i devijacije. Nasilje se javlja uvijek kada razum izgubi vlast nad strastima, a društvo i država zanemare vaspitanje i obrazovanje kao temelj pravednog poretka.

Aristotelovo učenje o vrlini kao putu ka ispravnom vaspitanju

Aristotel u svojoj filozofsko-pedagoškoj teoriji iznosi mišljenje da čovjek posjeduje određenu svrhu (telos). Ta svrha je realizacija dobrog i ispunjenog života (eudaimonia). Moralna vrlina, prema Aristotelu, ne pripada čovjeku a priori, nego se stiče navikom (ethos). Iz ovoga razloga vaspitanje ima

presudnu ulogu u formiranju karaktera čovjeka. Za njega, vaspitanje nije samo intelektualno usmjeravanje duše ka ideji Dobra, nego je ono razvoj karaktera i ispravnih navika kroz praksu i iskustvo. Ovakav proces vodi ka dostizanju života u vrlini (arête) i sreći (eudaimonia). U svojim vaspitno-moralnim učenjima Aristotel naglašava da se vrlina razvija kroz ponavljanje ispravnih postupaka, čime se postepeno oblikuju stabilne moralne dispozicije. U ovome kontekstu, obrazovanje i vaspitanje djece mora biti usmjereno na to kako da se djeluje u skladu sa razumom. Cilj vaspitanja jeste oblikovanje karaktera, to jeste oblikovanje vrlog pojedinca. Takav pojedinac, po mišljenju Aristotela, jeste onaj koja zna kako da djeluje u skladu sa razumom i moralnim principima. „Budući je blaženstvo djelatnost duše prema savršenoj kreposti, valja razvidjeti što je krepost; tako ćemo možda bolje uvidjeti i što je blaženstvo“(Aristotel, 1988a: 1102a). Ključnu ulogu u pravilnom moralnom rasuđivanju igra praktična mudrost (phronesis), koja omogućava da se u konkretnim situacijama prepozna ispravno djelovanje. Zbog toga Aristotel smatra da vaspitanje ne treba da bude samo teorijsko, već prije svega praktično i usmjereno na život u zajednici.

Moralne i intelektualne vrline

Aristotel je smatrao da cilj vaspitanja i obrazovanja jeste razvijanje moralnih i intelektualnih vrlina. Moralne vrline su navike koje čovjeka usmjeravaju ka osjećajima i strastima. Intelektualne vrline su one koje uče pojedinca sposobnosti rasuđivanja i znanja. U suštini, Aristotel, pod vrlinom misli na sredinu između krajnosti. S tim u vezi, vaspitanje i obrazovanje jeste složen proces kroz koji pojedinac uči da prepoznaje i praktikuje život u vrlini. Da bi se to postiglo Aristotel smatra da mora postojati kombinacija intelektualnog i praktičnog učenja. Tako bi teorijsko obrazovanje obuhvatalo učenje nauka i filozofije, koje vode ka razvoju razuma. Praktično obrazovanje je učenje navika iz iskustva. One oblikuju moral i karakter kroz svakodnevni život. Djeca i mladi stiču navike, dok odrasli kroz praksu i refleksiju nastoje da žive život u vrlini. “Bjelodano je kako nju ne tražimo ni zbog kakve druge potrebe, nego kao što kažemo da je slobodan onaj čovjek koji opstoji poradi sebe, a ne radi koga drugog, tako i za njom težimo kao za jedinom slobodnom među znanostima; jer jedina je ona radi same sebe” (Aristotel, 1988b: 24-28).

Odgovornost države prema sistemu vaspitanja i obrazovanja

U djelu *Politika* Aristotel je rekao da je država najodgovornija za ispravan sistem vaspitanja i obrazovanja. On smatra da dobro i istinoljubivo društvo vaspitava i obrazuje vrle i odgovorne građane. Za dobro vaspitanje i obrazovanje osim države odgovornost ima i porodica. Nije nimalo lak zadatak učiti dijete da „svaka djelatnost i svako čuvstvo ne dopušta tu srednost; neke od tih stvari već po imenu sadržavaju nevaljalost, kao zluradost, bestidnost, zavist, a među djelatnostima: preljub, tadbina, umorstvo. Sve su te i takve stvari već po imenu u sebi nevaljale, a ne njihovi suvišci ili manjci. Stoga se u odnosu prema njima ne može nikada biti prav, nego se uvijek griješi. Jer tu dobro ili loše ne ovisi od toga počinja li se, npr. preljub s onom osobom s kojom treba, kad treba i kako treba, nego naprosto: počiniti bilo što od toga znači griješiti“ (Aristotel, 1988a: 1107a). Prema tome, porodično vaspitanje mora da poduči dijete temeljnim moralnim i društvnim pravilima kojih treba da se pridržava. Državno vaspitanje i obrazovanje obuhvata institucije u kojima država putem odabranih učitelja prenosi znanje djeci i mladima, ali ih i uči praktičnom primjenjivanju znanja i vrlina u svakodnevnome životu. Prema tome, kod Aristotela su vaspitanje i etika u tijesnoj vezi. Dobar čovjek se ne rađa, nego to sistematski i postupno postaje kroz dobro vaspitanje. Dobro vaspitanje, smatra Aristotel, jeste temelj stabilne i pravedne države. Za razliku od Platona, Aristotel naglašava važnost tzv. srednjeg puta, iskustva i svakodnevne prakse. Ovim se postiže da vaspitanje i obrazovanje postaju realističan i primjenjiv proces formiranja karaktera i svjesnog preuzimanja lične i društvene odgovornosti.

Aristotel – nasilje kao nedostatak vrline i mjere

Aristotel je smatrao da se pitanje nasilja ne može do kraja razumjeti ukoliko je odvojeno od vaspitanja, vrline i razuma. Poput Platon, i Aristotel je bio mišljenja da nasilje nije prirodno stanje čovjeka, nego da je nasilje posljedica loše oblikovanog karaktera, usvojenih pogrešnih navika i odsustva razboritosti. U svome djelu *Nikomahova etika* Aristotel nasilje povezuje sa krajnostima u

ponašanju. On je smatrao da u momentima kada strasti nisu pravilno kontrolisane i usmjerene dolazi do neobuzdanoga gnjeva, impulsivnosti i nepravde prema drugima. Ovakva stanja karaktera lako prelaze u agresivno i nasilničko ponašanje. Prema tome, nasilje i agresija su simbol neumjerenosti i nedostatka razuma u praktičnom djelovanju. Da bi se ovakva i slična stanja predupredila Aristotel smatra da je potrebno pažnju posvetiti vaspitanju jer vrlina se stiče navikom (ethos), a ne pukim usvajanjem teorijskih znanja. Djecu od najranijeg uzrasta treba učiti samokontroli, razvijati im sposobnost razumnog reagovanja na emocije i težiti formiranju stabilnih moralnih navika. Zadatak vaspitanja jeste da se strasti ne potiskuju, već da se usklade sa razumom. Ovako se sprečava da afektivna stanja prerastu u čin nasilja. „Teško je, naime, pronaći sredinu u svemu, kao što sredinu kruga ne može naći svatko, nego samo znalac; tako se i srditi može svatko i lako, a isto i davati i trošiti novac, ali učiniti to pravoj osobi, u pravoj mjeri, u pravo vrijeme, s pravim razlogom i načinom, niti može svako niti je lako; zbog toga je dobro i rijetko i hvaljeno i lijepo“(Aristotel, 1988a: 1109a).

U djelu *Nikomahova etika* Aristotel ističe da je vaspitanje javna stvar države. Država ima pravo da koristi zakon i prinudu. Kao takvi oni ne predstavljaju nasilje u moralnom smislu ako su u skladu sa pravdom, opštim dobrom i ako su ograničeni zakonom. Aristotel smatra da je svaka, pa i državna, samovoljna upotreba sile simbol lošeg državnog poretka i kao takva samo stvara još veće nasilje. “Stoga mudrost mora biti i umnost i znanost, kao znanost 'koja ima glavu', a tiče se najuzvišenijih stvari“ (Aristotel, 1988a: 1141a). Dobro i pravedno uređena država uvijek nastoji da djeluje preventivno, kroz vaspitanje i obrazovanje građana, a ne represivno. Cilj obrazovanja jeste postići to da „čovjek sredine, koji je iskren, drži se istine i u životu i u riječi te priznaje ono što ima, pa niti uvećava niti umanjuje“(Aristotel, 1988a: 1127a). Kada je riječ o nasilju Aristotel je razlikovao nanošenja nepravde iz neznanja i nanošenja nepravde iz lošeg karaktera. Po njemu, nasilje najčešće pripada ovoj drugoj kategoriji, to jeste nasilje nastaje kada pojedinac ima pogrešno formirane navike i ne posjeduje razboritost da (pr)ocijeni posljedice vlastitih postupaka. „Zakoni propisuju o svim stvarima, težeći zajedničkom probitku, ili za sve ili za one najbolje ili za moćnike (prema kreposti) ili što god slično; tako da na jedan način pravednim nazivamo sve stvari koje tvore i čuvaju blaženstvo i njegove sastavnine u državnom zajedništvu“ (Aristotel, 1988a: 1129b). Ovo Aristotelovo učenje i danas je aktuelno jer naglašava značaj prevencije nasilja kroz vaspitanje i obrazovanje. Ono u prvi plan stavlja ulogu emocionalne pismenosti i samokontrole, te ukazuje na to da bilo kakave represivne mjere i sankcije bez vaspitanja nisu dugoročno djelotvorne. Suština vaspitanja jeste „ljudsko dobro djelatnost duše prema kreposti, a ako je više kreposti, u skladu s najboljom i najsavršenijom od njih“(Aristotel, 1988a: 1098a). Za Aristotela nasilje nije čovjekova sudbina, niti prirodna nužnost, već posljedica lošeg vaspitanja i gubitka kontrole i mjere. Ispravan sistem vaspitanja i obrazovanja, koje je utemeljeno na navikama, razumu i vrlini, jeste najbitniji metod koji vodi ka mirnom, pravednom i stabilnom društvu. Na ovaj način Aristotel nam je ostavio u naslijeđe misao da nasilje se najefiksnije suzbija obrazovanjem i vaspitanjem karaktera, a ne bilo kakvom represijom i/ili sankcijom.

Uticaji Platona i Aristotela na savremeno vaspitanje

Platon je u svojoj filozofiji ciljao na obrazovanje djece i mladih koje je usmjereno ka vrlini i etici. Pri tome je zahtijevao da cijeli sistem bude utemeljen na razumu. U savremenom kontekstu to bi se moglo sagledavati kao moguće akcentiranje vaspitanja na moralnoj i etičkoj komponenti. Savremeni školski sistemi sve više počinju da prepoznaju potrebu današnje djece za holističkim pristupom samom procesu učenja, što je u mnogome blisko Platonovom rezonovanju sticanja znanja i odgoja u vrlini. Savremena pedagogija u svoje sisteme uključuje umjetnički, fizički i intelektualni razvoj djeteta i njegove ličnosti. Naglasićemo i značaj individualnog pristupa i prepoznavanja talenata. Platonov ideal je bio vaspitanje i obrazovanje za vladare/filozofe. Ovo se donekle može povezati sa savremenim programima za darovitu djecu i mentorstvom. Aristotel je naglašavao u svojoj pedagoškoj koncepciji razvijanje navika i praktičnog znanja, primjenu iskustva, srednjeg puta i ravnoteže. Savremene pedagoške teorije i prakse to prepoznaju u vidovima praktične nastave i iskustvenog učenja. Primjer za ovo su projekti, ekskurzije, učenje u prirodi, laboratorije, itd. Za razliku od Platona, kod Aristotela je prisutna i potreba za socijalno-emocionalnim učenjem. Na ovaj način se stiče razvijanje samokontrole, hrabrosti i umjerenosti kroz svakodnevne aktivnosti i interakciju sa vršnjacima. Bliskost savremenih pedagoških teorija i praksi sa Aristotelovom ogleda se i u razvijanju svijesti kod djece i mladih o značaju građanske odgovornosti. Oba pomenuta antička filozofa

naglašavaju važnost života u vrlini, što ukazuje na savremenu relevantnost ovih ideja naglašavajući da je sistemsko ulaganje u moralni razvoj djece i mladih najefikasniji način za izgradnju društva bez nasilja. Obojica su saglasni da je obrazovanje više od pukog sticanja znanja, te da je cilj vaspitanja i obrazovanja ispravno formiranje ličnosti i karaktera djeteta, jer rani razvoj moralnih navika kod djece doprinosi dugoročnoj stabilnosti zajednice – vrlina direktno negira impulse koji vode ka nasilju.

Zaključak

Filozofsko razmatranje Platonovog i Aristotelovog shvatanja vaspitanja i obrazovanja djece i mladih pokazuje da je u antičkoj Grčkoj vaspitanje bilo neraskidivo povezano sa etičkim idealom i vrlinom. Platon naglašava teorijsku dimenziju vaspitanja, shvatajući ga kao usmjeravanje duše ka Dobru, dok Aristotel ističe praktični karakter moralnog razvoja ličnosti kroz naviku, razum i umjerenost.

Uprkos razlikama, oba filozofa smatraju da se vrlina ne stiče rođenjem, niti spontano, već se postepeno razvija kroz pravilno vođen proces vaspitanje počevši od najranijeg djetinjstva. Time vaspitanje postaje temelj ne samo lične moralnosti, već i pravednog političkog poretka. Platon i Aristotel su saglasni da je vaspitanje temeljno za postizanje vrline i dobrog života. Platon je postavio temelje u pogledu strukture i svrhe obrazovanja i vaspitanja, a Aristotel nam je ostavio sadržaj i metodu. Platon je smatrao da samo dobro obrazovanje i vaspitanje može iskorijenti svaku vrstu nasilja, kako onoga među djecom, tako i onoga u društvu. Aristotel nam je pokazao kako se pravilno radi klasifikacija i razvoj karaktera kroz naviku, a sve u svrhu života u skladu sa vrlinom, tj. postizanjem pravednog i srećnog društva bez nasilja.

Naslijeđe antičkogrčke misli o vaspitanju i danas ostaje relevantno, jer ukazuje na trajnu potrebu za obrazovanjem koje ne oblikuje samo znanje, već i karakter, usmjeravajući pojedinca ka odgovornom i vrlom životu. Takođe, bez poznavanja i razumijevanja antičkih modela vaspitanja i obrazovanja, teško da se i u savremenim uslovima može preventivno djelovati na svepristune fenomene nasilja i agresije kod djece i mladih. Platon i Aristotel su bili saglasni u tome da se niko ne rađa ni dobar ni zao, nego da takav kasnije postaje. Takođe, obojica su u svojim filozofijama vaspitanja pokazali da nikakva represija i/ili sankcija ne mogu spriječiti nasilje kao što to može dobar sistem vaspitanja i obrazovanja. Sa aspekta našeg vremena, a razumijevajući ovu dvojicu filozofa u njihovim vaspitnim teorijama, mogli bismo reći da bi se oni složili u tome da se nikada, pa ni danas, nasilje u školama ne može suzbiti samo represivnim metodama, nego da prevencija nasilja i agresije se temelji u dobrom vaspitanju koje u sebi obuhvata razvoj etičkih vrijednosti, učenju empatiji i samokontroli, učenju o emocionalnoj pismenosti, prepoznavanju potreba vlastitih i tuđih, kao i prepoznavanju različitosti i poštovanju istih, te u stvaranju školskog okruženja koje pravilno formira karaktere djece i mladi. Prema tome, posmatrano iz perspektive ove dvojice antičkih filozofa, školsko nasilje, kao i uopšte nasilje kod djece i mladih, ne može i ne smije biti samo pedagoški, nego i filozofski, sociološki, psihološki i politički fenomen.

Literatura:

1. Aristotel (1988a), *Nikomahova e*tika. Zagreb: Globus.
2. Aristotel (1988b), *Metafizika*. Zagreb: Globus.
3. Aristotel (1997), *Ustav atinski.* Beograd: ΠΛΑΤΩ.
4. Aristotel, *Politika*, Zagreb: Globus/Sveučilišna naklada Liber.
5. Barker. E. (1959), *Plato and Aristotle*. New York: Dover Publications, INC.
6. Barnes J. (2003), *Uvod u Aristotelovu metaf*iziku, U: Grgić, F., Gregorić P. (2003), *Aristotelova Metafizika: Zbirka rasprava*.Zagreb: KruZak.
7. Bordman. Dž., Griffin. Dž.,Mari. O (ured.) (1999), *Oksfordska istorija Grčke i helenističkog sveta*. Beograd: Clio.
8. Cornford F. M. (1966), *Befor and After Socrates*. London: Cambridge University Press.
9. Charless. C.W. Taylor (2005), *From Beginning to Plato I*. London&New York: Routledge.
10. Germino. D. (ed.) (2000), *The Collected Works of Eric Voegelin, Order and History: Plato and Aristotle III.* Columbia and London University of Missouri Press.

11. Guthrie, W. K. C. (2006), *Povijest grčke filozofije*, knjiga III: Sofisti – Sokrat. Zagreb: Naklada Jurčić.
12. Hegel. G.W.F. (1970), *Istorija filozofije I*. Beograd: Kultura, Beograd.
13. Koplston, F. (1999), *Istorija filozofije: Grčka i Rim*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
14. Levinas. E. (2006), *Totalitet i beskonačnost*. Beograd/Zagreb: Jasen/Demetra.
15. Majer. K. (2010), *Nastanak političkog kod Grka*. Beograd: IP Albatros Beograd.
16. Platon (1982), *Dijalozi*. Beograd: Grafos.
17. Platon (2000), *Staat*. Düsseldorf: Artemis & Winkler.
18. Platon (2001), *Pisma*. Beograd: Rad.
19. Platon (2002), *Dela*. Beograd: Dereta.
20. Platon (2004), *Zakoni*. Beograd: Dereta.
21. Platon (2005), *Država*. Beograd: Dereta.
22. Platon (2008), *Gozba*. Beograd: Dereta.
23. Platon (2010), *Fedon*. Zagreb: Naklada Juričić.
24. Vernan. Ž. P. (1990), *Poreklo grčke misli*. Sremski Karlovci& Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića & Dobra vest.
25. Zore, F. (2006), *Početak i smisao metafizičkih pitanja*. Zagreb: Demetra.
26. Zovko, J. (1992), *Platon i filozofijska hermeneutika*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.

EDUCATION IN VIRTUE AS PREVENTION OF VIOLENCE IN THE PHILOSOPHIES OF PLATO AND ARISTOTLE

Prof. Dr. Nataša Vilić
Doctor of Philosophy, Full Professor
Faculty of Philosophy, University of Banja Luka, Republika Srpska/BiH

Abstract: *This paper examines the philosophical and pedagogical concepts of Plato and Aristotle, focusing on education in virtue as the primary mechanism for preventing violence in children and young people. These two philosophers assume that violence in society occurs as a direct consequence of inadequate moral development of the individual. In the first part of the paper, Plato's teaching on the importance of early childhood is analyzed, where through the systematic application of a rigorous system of education in virtue, the child's soul is properly shaped, preventing the development of aggressive impulses. Plato's teaching is based on achieving harmony between reason and instinct, as the only path to a peaceful community. In the second part of the paper, the focus shifts to Aristotle's practical ethics, where education is understood as the process of representing virtues through everyday actions. For Aristotle, virtue is not innate, but is achieved by habit; therefore, early education is crucial for character formation. Plato and Aristotle believe that education and training in the spirit of virtue is the most powerful moral and political tool. Ancient philosophy has provided us with a good foundation for the modern education system, suggesting that the fight against violence must be moved from the sphere of punitive policy to the sphere of education and upbringing.*

Keywords*: virtue, education, paideia, violence*